

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 8/9

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 11/12

Видавництво М. П. Коць
Київ-Нью-Йорк
2004

Віктор БРЕХУНЕНКО (Київ), Мирослав НАГЕЛЬСЬКИЙ (Варшава)

ДВАНADЦЯТЬ ЛИСТІВ ГЕТЬМАНІВ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ З ПОЛЬСЬКИХ РУКОПИСНИХ ЗІБРАНЬ

В умовах цілковитої і непоправної втрати козацьких архівних збірок XVI – першої половини XVII ст., чи не найперспективнішим напрямком пошуків документів української козацької старшини тієї доби є, без сумніву, архіви та відділи рукописів наукових бібліотек Польщі. Черговим підтвердженням цього є опубліковані нижче листи козацьких гетьманів кінця XVI – початку 30-х років XVII ст., виявлені у фондах Головного архіву давніх актів (Варшава) та у відділі рукописів Бібліотеки Ягелонського університету (Краків).

Підбірку кореспонденції відкриває лист до короля від знаменитого провідника козацького повстання 1591–1593 рр. Криштофа Косинського, написаний напередодні осіннього сейму 1592 р. (док. № 1). Уведення до наукового вжитку цього документа дає дослідникам хронологічно перше джерело, у якому козаки пропонують власне бачення суті подій 1591 – середини 1592 рр. – початку першої козацько-польської війни. Крім того, лист проливає світло на деякі тогочасні ціннісні орієнтири українського козацтва.

Насамперед К. Косинський наголошує на проблемі невиплаченої козакам платні за “службу лицарську”, запевняє короля, що вони чуються його “правдивими слугами”, але, що характерно, проводить чітку межу між службою королю і проблемою підлеглості козацтва воєводам та прикордонним старостам. “Над собою з них жодному за допомогою божою і щастям вашої королівської милості провадити не дамо”, – твердо заявив гетьман. Рішучий намір позбутися опіки представників місцевих управлінських ланок і підпорядковуватися безпосередньо королівській владі відбиває перехід стосунків козацтва зі своїми колишніми поводириями й патронами на нову орбіту, а можливо, й сигналізує про перші його порухи до розведення шляхти й короля по різних ціннісних нішах. Поява такої тенденції була неминучою. Путівку в життя дала їй реформа Стефана Баторія, яка в козацьких очах надала особі короля ореолу “батька” визнання прав і вольностей козаків як “людей лицарських”. Надалі система суспільно-політичних координат, у яку було вмонтовано козацтво, провокувала щораз рельєфніше розмежування

інтересів між ним та урядниками прикордоння¹. Бурхливо розвиваючись, воно не бажало втримуватися у виставлених державною машиною рамках. Козацькі рухи 90-х років XVI ст. підвели ризику під перетворенням колишніх патронів козацтва на його ворогів, що так виразно відбилося в зауваженому листі К. Косинського до короля. А в перших десятиліттях XVII ст. під впливом “полонізації” урядів прикордоння, проведення низки комісій проти козаків та ухвали антикозацьких сеймових конституцій в ієрархії цінностей козацтва остаточно устійнилося протиставлення – “покровитель” король / ворог польська шляхта, яке надалі відіграватиме роль відправного пункту обґрунтування козаками легітимності свого права на спротив.

Заява гетьмана про небажання козацтва підпорядковуватися прикордонним урядникам є в листі логічним продовженням головної сюжетної лінії – пошуку козаками заступництва короля в так званій “перяславській справі”, актуалізованій у зв’язку з наближенням осіннього сейму, на якому мало розглядатися козацьке питання. Запропонована К. Косинським версія подій пересипана метафоричними подробицями конфлікту з перяславцями, містить перелік кривд, завданих козацтву королівською комісією на початку 1592 р. Лист розширює уявлення про особливості початкового етапу козацьких рухів 90-х років XVI ст. та про стосунки козаків з комісарами. За козаками, перяславці діяли “з власного наказу його мосці пана воеводи київського (Василя-Костянтина Острозького. – В. Б., М. Н.) на той час, коли Білу Церкву воював”. Вони напали на козаків, що перебували на службі брацлавського воеводи князя Януша Збараського, яких “помордували, потопили і маєтності їх, як вовки драпежні, пошарпали”. А отже, повідомлення К. Косинського суцільно збігається з відомою версією київського католицького біскупа Йосифа Верещинського: той писав, що міщани першими чимось скривдили козаків². При Я. Збараському, як з’ясував С. Леп’явко³, козацький загін, а саме запорожці на чолі з Войтехом Чановицьким, з’явився за королівським універсалом від 25 квітня 1590 р. для оборони від очікуваного вторгнення турецького війська. До середини літа тривога розвіялася, але коли саме запорожці були розпущені, наразі невідомо. Та затриматися під рукою князя довше ніж до кінця осені вони навряд чи могли (універсал короля від 25 липня 1590 р. обмежував реєстр тисячею козаків)⁴. Хіба що козаки

¹ Свого часу В. Томкевич невинувато звужував причини переінакшення відносин козаків з воеводами та прикордонними старостами до проблем, породжених особливостями колонізації козацьких країв (*Tomkiewicz W. O składzie społecznym i etnicznym Kozaczyzny ukrainnej na przełomie XVI i XVII wieku // Przegląd Historyczny. – 1948. – Т. 37. – S. 252*).

² Ширше про версію Й. Верещинського див.: *Антонович М. Студії з часів Наливайка // Праці Українського історико-філологічного товариства. – Прага, 1942. – С. 89. Див. також: Леп’явко С. А. Козацькі війни XVI ст. в Україні. – Чернігів, 1996. – С. 60.*

³ *Леп’явко С. А. Козацькі війни... – С. 48.*

⁴ Там само. – С. 48–49.

самовільно розташувалися в південній Київщині під приводом невиплати жолду і щось не поділили там з переяславцями. Таким чином, лист, що друкується, уточнює хронологію та зміст початкової фази протистояння, яке виникло між козаками і переяславцями. Швидше всього, описаний К. Косинським конфлікт стався не раніше літа 1590 р. й не пізніше осені того ж року⁵. Проте найцікавішим є співвіднесення гетьманом у часі цієї події із застосуванням Василем-Костянтином Острозьким військової сили в Білій Церкві, що дає підстави відсунути на значно раніший термін – до 1590 р. – початок відкритої конфронтації між Острозькими, з одного боку, і козаками та їхніми союзниками білоцерківцями – з іншого. Опосередковано підкріплює обидва хронологічні припущення і вже відомий в історіографії факт нападу в 1590 р. білоцерківців на королівських жовнірів, який міг стати приводом для того “воювання” Білої Церкви, яке згадує козацький гетьман⁶. Можливий також інший варіант – військовий контингент від князя чи його сина Януша пішов на Білу Церкву у рамках кампанії, здійснюваної з метою відібрати в К. Косинського Рокитне.

Лист К. Косинського дозволяє уточнити і перебіг березневих подій 1592 р. під Трипіллям. З'ясовується, що з комісарів туди підійшов лише теребовлянський староста Якуб Претвич, натомість вибрався й волинський воевода Януш Острозький. Їхнє військо таки штурмувало місто, але найцікавіше, що одночасно переяславці “монастир Трахтемирівський дім Божий молитовний збурили, давні надані скарби забрали, образи розікрали”. Тобто конфлікт з переяславцями набув ще гострішого характеру, ніж до сьогодні вважалося.

Прикметно, що козаки своє опанування південної Київщини та збройні сутички з комісарами не вважали якоюсь антидержавною справою, яка ставить їх поза законом, натомість вимагали справедливо вникнути в суть свого конфлікту з переяславцями.

Другий лист належить перу незнамого досі запорозького старшого Бартоша Проснідича до короля Сигізмунда III від 28 лютого 1597 р. (док. № 2). Унікальність листа полягає передусім у тому, що він дозволяє задавнити, принаймні до кінця XVI ст., появу в кримських чинників ідеї використання козаків у внутрішніх справах та в протистоянні з Туреччиною. Б. Проснідич звідомлює короля про запитини хана Кази Гірея, лист від якого було отримано на Січі 6 лютого, “аби ми (козаки. – *В. Б., М. Н.*), з ним з'єднавшись, турка воювали, обіцяючи нам всіляку платню”. Козаки у відповідь організували розвідувальну операцію під Перекоп, під час якої довідалися про гострий конфлікт між ханом та його братом калгою, якому “цісар турецький царство Кримське дав”.

Повідомлення Б. Проснідича логічно вписується у подієвий контекст, пов'язаний із черговим загостренням внутрішньополітичного становища в

⁵ В історіографії висловлювалося припущення, що коріння збройних сутичок козаків з переяславцями сягають навіть 1589 р. (*Леп'як С. А. Козацькі війни... – С. 59.*)

⁶ Там само. – С. 58.

Криму. Як відомо, упродовж свого перебування на ханському престолі Кази Гірей практично постійно мав напружені стосунки зі Стамбулом та клопоти з елітами ханату⁷. Конфлікт 1596–1597 рр. був чи не найгострішим. Для його розв’язання хан звернувся до Варшави, а тепер, як бачимо, одночасно й до козаків, що породжує виразні аналогії з пізнішими стратегіями братів Мегмед і Шагін Гіреїв (1624–1629). Намір визрів у Кази Гірея, схоже, на початку лютого. Вже перше татарське посольство, надіслане до сейму 1597 р. і прийняте там 16 лютого, вело мову не про традиційні речі (ліквідація козацтва та упоминки), а просило допомогу на калгу, який за підтримки Туреччини мірився усунути від влади свого брата⁸. Щоправда, на офіційному прийнятті (2 березня) посли обмежилися пропозицією вислати велике посольство до Бахчисарая для укладання миру, натомість звично вимагали зведення козаків та погашення заборгованостей із упоминок. Але вже наступного дня у Варшаві з’явилося нове посольство, яке пропонувало укласти таку “приятель”, “якої ніколи прашури... не знали”⁹.

Що саме мали на увазі посланці, наразі невідомо. Ретельний дослідник сейму 1597 р. Я. Ржонча припустив, що Кази Гірей волів позбутися турецької зверхності й піддатися Речі Посполитій. За аргументи, крім згадуваної вже заяви послів, ученим притягнуто ще дві опосередковані вказівки джерел: факт неочікуваної появи у Варшаві другого кримського посольства, а також бажання посла бути прийнятим таємно¹⁰. Однак надавати намірам Кази Гірея такого радикального забарвлення навряд чи виправдано, навіть якщо взяти до уваги неодноразово засвідчувану цим ханом налаштованість на усамостійнення Криму. З огляду на попередній та подальший контекст польсько-татарських відносин (у тому числі під час протистояння Мегмед і Шагін Гіреїв з Туреччиною), найбільше, що можна припустити, – це суто тактичну заяву кримських послів про “підданство” ханату Варшаві з розрахунку отримати від тієї збройної допомоги.

Але у будь-якому разі заходи Кази Гірея стосовно Корони і хронологічно, і за своїм змістом в’яжуться з повідомленням Б. Проснідича, відтінюючи критичність ситуації, у яку потрапив хан, та промовисте потрактування Кримом козаків як впливової збройної потуги та суб’єкта міжнародних відносин. Лист цього старшого вихоплює з комплексу козацько-татарських стосунків складову, до сьогодні найслабше знану дослідниками. Як бачимо, Мегмед і Шагін Гіреї пішли в 20-х роках XVII ст. шляхом, уже второваним Кази Гіреем. У свою чергу кроки останнього виглядали цілком закономірним продовженням попередніх практик позаконфронтаційних військово-полі-

⁷ Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты. – СПб., 1887. – С. 447–467; Podhorodecki L. Chanat Krymski i jego stosunki z Polską. – Warszawa, 1987. – S. 120, 127.

⁸ Rzońca J. Sejmy z lat 1597 i 1598. – Warszawa; Wrocław, 1989. – Cz. 1: Bezowocny sejm z 1597 roku. – S. 55.

⁹ Ibidem. – S. 91.

¹⁰ Ibidem.

тичних контактів Криму й українського козацтва, як-от: спільні походи татар і козаків на чолі з Остафієм Дашковичем на Сіверщину (1515) та на Москву (1521); ініціатива козацького старшого Яна Оришовського (1585), щоб “хан з ними, козаками, помирився й давав їм своє жалування”, а вони готові йти, куди він (хан) накаже, “опріч короля польського”¹¹.

Заходи Кази Гірея козацька верхівка використала для відтінення перед Варшавою своєї лояльності: ханський лист пересилався до короля. У такий спосіб гетьман прагнув не згаяти слушну нагоду для розв’язання тих важливих завдань, які випливали зі становища козацтва в Речі Посполитій. Адже Б. Проснідич писав до короля лише через півроку після закінчення козацьких війн 1593–1596 рр. – рубіжної віхи в історії козацтва та польсько-козацьких стосунків.

Зі змісту листа добре видно, що Б. Проснідич належав до поміркованого крила козацької старшини, репрезентованого добре знаними в історіографії Гнатом Василевичем, Тихоном Байбузою, Самійлом Кішкою. Крило це зуміло заволодіти булавою по гарячих слідах повстання 1594–1596 рр. і втримати її (можливо, за поодинокими короткочасними і не особливо впливовими винятками) аж до появи на обрії козацького світу знаменитого провідника “статочної” лінії Петра Сагайдачного, який, зіпершись на доробок попередників, запропонував цілісну концепцію безповстанських відносин з Варшавою¹².

Лист Б. Проснідича – це найраніше на сьогодні властиво козацьке джерело, у якому гранично чітко висловлена позиція козаків, чи принаймні їхньої верхівки, з приводу нових реалій у польсько-козацьких стосунках та перспектив розвитку останніх (у листі Гната Василевича до української шляхти позиція козацтва вгадується лише з підтексту афішованого гетьманом уболівання за “татарську справу”¹³). Поміркована частина козацтва не вбачає якоїсь катастрофи у поразці повстання та в наступних жорстких кроках польської сторони, а відтак не думає про пошук нових стратегій для відносин з Варшавою. Козаки вертають на стару добре второвану дорогу в’язких змагань з нею. Найближча мета полягала, без сумніву, в пришвидшенні дії сеймової конституції 1596 р. “Про козаків людей свавільних”. Наступним кроком мало стати досягнення повної реабілітації козацтва. Про такі наміри свідчать і вже описані в історіографії¹⁴ спроби козаків віднайти заступників в особі тісно пов’язаних з ними прикордонних урядовців, київської та подільської шляхти загалом.

¹¹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VII: Козацькі часи до року 1625. – С. 169.

¹² Про засади політики П. Сагайдачного див.: Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. VII. – С. 367–373. Див. також: Брехуненко В. А. Стосунки українського козацтва з Доном у XVI – середині XVII ст. – К.; Запоріжжя, 1998. – С. 122–125.

¹³ Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. VII. – С. 240; Леп’яко С. А. Козацькі війни... – С. 217.

¹⁴ Див., наприклад: Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. VII. – С. 239–241; Леп’яко С. А. Козацькі війни... – С. 217–218.

Козаки прекрасно розуміли, на який важіль слід налягти у першу чергу, тому вже в серпні 1596 р. розігрують татарську карту, повідомляючи українську шляхту, а через неї і короля, про загрозу нападу з боку мусульманських сусідів, надсилаючи на підтвердження своєї служби полоненика-татарина. Поруч зі справою Казі Гірея про спровадження до Варшави в'язня на початку 1597 р. веде мову й Б. Проснідич. Пізніше в такий спосіб засвідчували потрібність козаків Т. Байбуза (1598)¹⁵, а також П. Сарапович (1600), автор ще одного, видрукуваного нижче листа. Не випадково Якуб Претвич, кам'янецький каштелян і теребовлянський староста, обіцяючи старатися коло помилювання козацтва і водночас засвідчуючи нагальну потребу влади в “татарській службі” козаків, нараджує їм здобути в'язня-звідомлювача і надіслати до короля, щоб той “якнайшвидше відомість мав про царя перекопського”¹⁶.

Для узасаднення вміщених у листі вимог використовує Б. Проснідич і традиційні козацькі аргументи про лицарську природу козацького світу, про цілком легітимне походження козацьких маєтностей, яких “шаблею в чужих землях здобуваємо”, а відтак про заслуги козаків у справі християнської колонізації Поля. Застерегти права козаків на власність у козацьких краях в умовах тієї хвилі конфіскацій, яка накрила маєтних козаків – активних учасників повстання¹⁷, виглядало дуже актуальною справою. Б. Проснідич просить короля “через свої листи наказати українним старостам, щоб могли мати (козаки. – *В. Б., М. Н.*) у вашої королівської моєці українних містах вільний прихід і спокійне перебування з убогими своїми маєтностями”.

Такі позиції, очевидно, мала обстоювати на сеймі й козацька депутація, споряджена туди, судячи з листа, за викликом короля. Виклик цей, з огляду на дату листа та на кровну зацікавленість козаків у позитивних для себе рішеннях сейму, Сигізмунд III надіслав уже після відкриття сеймових засідань (після 10 лютого). Однак доля козацького посольства залишається невідомою. Принаймні слідів його офіційного прийняття поки що не віднайдено. Можна припустити, що справу спустили на гальма через простежувану і до, і після сейму загальну неготовність еліти Речі Посполитої до реалістичних рішень з козацького питання. Як відомо, сейм не обговорював його окремо, думки послів і сенаторів про погамування “сваволі” не підкріплювалися конкретними пропозиціями, а сеймової конституції не було ухвалено взагалі¹⁸.

Натомість козаки, аж до фактичної реабілітації 1601 р., не припиняють домагатися знесення баніції, накладеної сеймом 1596 р. Цим мотивом просякнута їхня кореспонденція до польських чинників за 1598–1600 рр.,

¹⁵ Listy St. Żółkiewskiego. – Kraków, 1868. – S. 82. Див. також: *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. – Т. VII. – С. 242–243.

¹⁶ Listy St. Żółkiewskiego. – S. 82.

¹⁷ Про конфіскації козацьких маєтків у 1596 р. див.: *Грушевський М. С.* Матеріали до історії козацьких рухів 1595–1596 рр. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 1899. – Т. XXXI. – С. 1–30.

¹⁸ *Rzońca J.* Sejmy z lat 1597 i 1598... – S. 111–112.

зокрема й видрукуваний нижче лист козацького старшого Прокопа Сараповича до короля від 17 березня 1600 р. (док. № 3). У зазначеному листі козаки традиційно трактують себе людьми лицарськими, не винними, у своєму загалі, за збройні конфлікти 90-х років XV ст., просять, щоб “та баніція з милостивої ласки” короля була знесена, скаржаться на прикордонних старост, нагадують про свої заслуги, особливо в “татарській обороні” та в залюдненні прикордоння. Як і лист Б. Проснідича, послання П. Сараповича містить інформацію про особливості тогочасних ціннісних орієнтацій і політичного патріотизму українського козацтва, а також про місце й роль козаків у міжнародних взаєминах.

Крім того, лист П. Сараповича є найранішим з-поміж відомих на сьогодні козацьких листів, написаних під знаком використання молдовської справи 1599–1600 рр. з метою реабілітації козацтва¹⁹. Що важливо, лист проливає світло на особливості генези подій, апогей яких припав уже на гетьманування уславленого Самійла Кішки. Останній у 1600 р. вперше виринає на сторінках джерел як гетьман 1 липня²⁰. П. Сарапович, ймовірно, був найближчим попередником знаменитого козацького провідника. За листом, появу у польсько-козацьких зносинах чинника некорисного для Варшави розвитку ситуації в Молдові слід відсунути з травня 1600 р., як це уявлялося раніше²¹, до кінця 1599 р. Сигізмунд III не обмежився констатуванням в інструкції, розісланій наприкінці грудня 1599 р. на шляхетські сеймики, факту підозрілих зносин козаків з Михаєм Хоробрим, противником Єремії Могили. До козаків був споряджений посланець Ян Чермінський із забороною на такі зносини. Королівську інструкцію посланцю та лист до козаків, надісланий з ним, також вдалося виявити. Від Я. Чермінського вимагалось, “обіцяючи їм (козакам. – В. Б., М. Н.) ласку нашу і всіляким способом старатися, щоб розірвав (можливу спілку. – В. Б., М. Н.) і відвів від того поступку”²². Слід було дохідливо витлумачити козакам, що допомога Михаю підриває інтереси Варшави й означає “допомагати проти власного короля й свого народу, з якого пішли”, бо Молдова “є під опікою і обороною його королівської милості”²³.

Лист П. Сараповича був відповіддю на королівські вимоги. А отже, саме цей гетьман стояв біля витоків справи, яку С. Кішці судилося розвивати й

¹⁹ Про політичну кризу в Молдові 1599–1600 рр. та роль Польщі в її розв’язанні див.: *Beńkowska D. Michał Waleczny.* – Katowice, 1975. – S. 132–152; *Górski K. Wojna z wojewodą wołoskim Michałem* // *Ateneum.* – 1892. – Т. IV. – S. 251–270; *Spierski Z. Awantury Mołdawskie.* – Warszawa, 1967. – S. 151–157. Роль українських козаків спеціально розглядалася М. Грушевським (*Грушевський М. С. Історія України-Руси.* – Т. VII. – С. 247–251).

²⁰ Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1908. – Т. 8. – С. 100.

²¹ *Грушевський М. С. Історія України-Руси.* – Т. VII. – С. 247; *Мицик Ю. А. Самійло Кішка та його незнаний лист* // *Вежа.* – 1996. – № 3. – С. 205.

²² Обидва документи датовані 20 грудня 1599 р. (*Extranea IX Polen.* – № 59. – Vol. 89 (інструкція); *Biblioteka Jagellońska.* – № 2 / 1952. – S. 380v.). Інший список інструкції див.: *Biblioteka Jagellońska.* – № 2 / 1952. – S. 380v.–381v.).

²³ *Extranea IX Polen.* – № 59. – Vol. 89.

завершувати. П. Сарапович підтвердив підозри Варшави як щодо контактів Січі з Михаєм, так і щодо схильності козаків надати йому допомогу. Таке первісне козацьке рішення, вмотивоване неодноразовими звертаннями Михая та обіцянками доброї платні, трактувалося козаками як природне, бо не було спрямоване безпосередньо проти Польщі, відповідало козацьким інтересам, дозволяючи здобути “козацький хліб”, як “людям лицарським, які тут живемо в пустелі в землі царя кримського, не орати, ні сіяти, тільки шаблею хліба набуваючи, а за кров християнську здоров’я свого не шкодуючи”. Зміну своєї позиції на потрібну для Варшави козаки прив’язують до питання про знесення баніції, що було традиційним для тодішньої козацької політики. При цьому, однак, натякається на суб’єктність козацтва в міжнародних взаєминах, на затребуваність козацької служби. Король, хоча й визнається “природним паном”, але не єдиним (хоча й найбажанішим) у списку тих монархів, яким козаки можуть служити як військова потуга. Для кращої переконаності Я. Чермінському на Січі показували й листи, отримані від якихось іноземних володарів. Не йшлося, звичайно, про можливість зміни козаками політичного патріотизму, але тривожні для Варшави дзвінки відбитий у листі комплекс козацьких вартостей явно подавав. І те, що серед урядових чинників прикордоння, знавців козацької стихії, були й такі, котрі усвідомлювали, що за відкритістю козацтва для служб сусідам таки ховається примара від’єднання козацького тіла від Речі Посполитої, свідчить добре відоме фантастичне за змістом, але цілком вмотивоване у своїй основі “одкровення” старости канівського і черкаського Олександра Вишневецького, що К. Косинський на “те присягнувся був, аби з військами турецькими і татарськими панства коронні пустошив і до опанування корони псам поганським допоміг. І Москві присягнув, віддав пограниччя на сто миль”²⁴.

Король двічі відповідав козакам, що досі було відомо лише опосередковано – з листа С. Кішки від 1 липня²⁵. Копії обох листів Сигізмунда III, а також його інструкцію згаданому С. Кішкою посланцеві на Січ Станіславу Сераковському виявлені нами в фондах Бібліотеки Ягелонського університету. Перша королівська відповідь, листовно оформлена 6 травня, була віддана козацькому посольству (очевидно, тому, про яке вів мову П. Сарапович). Відбиває вона непевність становища Варшави. Надзвичайно зацікавлений у долученні козаків до коронного війська, а не в появі їх на протилежаному боці, Сигізмунд III поспішив із запевненнями у своїй прихильності, але, не бажаючи вирішувати справу по суті, спритно використав те, що козаки прийшли вже після сейму. Король пропонував почекати знесення баніції до наступного сейму, а щодо платні – сконтактувати зі Станіславом Жолкевським²⁶.

²⁴ Цит. за: *Леп’явко С. А.* Козацькі війни... – С. 78.

²⁵ Жерела до історії України-Руси. – Т. 8. – С. 100.

²⁶ *Biblioteka Jagellońska.* – № 2 / 1952. – S. 388v. Подібні аргументи й запевнення король використав і в листі до козаків від 25 жовтня (*Мицик Ю. А.* Самійло Кішка... – С. 210).

Після цього через непоступливість козаків король був змушений 28 травня ще раз звернутися до них як листовно, так і знову через свого посланця Станіслава Сераковського, апелюючи до козацьких цнот і обіцяючи платню²⁷. Паралельно козаків закликав, рухаючись під Хотин, С. Жолкевський²⁸. І вже після цього розпочинаються знані в історіографії події, які ототожнюються з бурхливою діяльністю С. Кішки²⁹.

На противагу Б. Проснідичу та П. Сараповичу постаті Каленика Андрієвича, Михайла Дорошенка, Івана Петрижицького, Андрія Гавриловича та Дороша Куцковича є добре відомими. З іменем Каленика Андрієвича пов'язане, зокрема, укладення 24 грудня 1624 р. знаменитого договору козаків з калгою Шагін Гіреєм³⁰. Нещодавно Ю. Мицик увів до наукового вжитку лист цього гетьмана до послів сейму Речі Посполитої від 1 січня 1625 р.³¹

Лист Каленика Андрієвича, що друкується нами (док. № 5), торкається ролі козацтва в релігійних відносинах в Україні 20-х років XVII ст. і в цім контексті – зв'язків з митрополитом Йовом Борецьким, натхненником спілки, з одного боку, опертя українських православних кіл з козаками³². Лист доповнює картину переписки митрополита з козаками, проливає світло на козацьку версію подій, пов'язаних з пізнішим убивством київського війта Федора Ходики та священника Івана Юзефовича, на дії козаків у цьому напрямку, засвідчує готовність козацтва й надалі тримати руку на пульсі міжконфесійних відносин, захищаючи в Україні православ'я та православну ієрархію. Лист підтверджує припущення П. Саса³³, що Ф. Ходика був убитий не в січні, а в березні чи пізніше. Каленик Андрієвич ясно пише про київського війта як про живу людину. Саме посланцям гетьмана Захарові Скапсь-

²⁷ Biblioteka Jagellońska. – № 2 / 1952. – S. 391v.

²⁸ Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. VII. – С. 247.

²⁹ Там само. – С. 248–249; Мицик Ю. А. Самійло Кішка... – С. 205–208.

³⁰ Уведення останнім часом до наукового вжитку низки нових джерел дозволило підступитися до реконструкції перебігу переговорного процесу між козаками і Шагін Гіреєм (*Брехуненко В. А.* Козацька дипломатія і Кримський ханат у 1624 р. // *Україна дипломатична.* – К., 2003. – Вип. 3. – С. 244–256; *Мицик Ю. А.* Михайло Дорошенко // *Україна в минулому.* – К.; Львів, 1995. – Вип. V. – С. 162–163). Про функціонування козацько-татарського військового союзу див.: *Рудницький С.* Українські козаки в 1625–1630 рр. // *ЗНТШ.* – Львів, 1899. – Т. 31. – С. 1–42; *Baranowski A.* Polska a Tatarszczyzna w latach 1624–1629. – Łódź, 1948; *Golebiowski S.* Szahin Girej i Kozacy // *Biblioteka Warszawska.* – 1852. – Т. 2. – С. 1–16.

³¹ *Мицик Ю. А.* Кілька документів до історії козацько-татарського союзу 1625 р. та православної церкви в Україні // *Рукописна та книжкова спадщина України.* – К., 1999. – Вип. 8. – С. 134–135.

³² Й. Борецький у своїй знаменитій “Протестації” виводив козаків з дружинників Київської Русі, що відбилося також у Густинському літописі й лягло пізніше в основу козацьких (ширше про це див.: *Сисин Ф.* Поняття нації в українській історіографії 1620–1690 рр. // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – К., 1992. – Вип. 1. – С. 65–66, 70).

³³ *Сас П. М.* Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 1998. – С. 181.

кому і Нечипорові Гирі Й. Борецький 1 березня передав свого листа до козаків, у якому став на захист арештованого Ф. Ходики і на підставі якого зробив своє припущення П. Сас. Зрештою, лист Каленика Андрієвича дозволяє підняти виведену М. Грушевським³⁴ верхню дату гетьманування Каленика Андрієвича від січня 1625 р. до принаймні кінця лютого.

Кореспонденція М. Дорошенка представлена на сьогодні в археографічних публікаціях найоб'ємніше – 12 позицій³⁵. Три листи, які увійшли до друкованої підбірки, додають декілька важливих штрихів до діяльності гетьмана та до стану козацько-польських стосунків. Передусім ширшає коло адресатів М. Дорошенка. До короля, королевича Владислава, гетьмана польного литовського Криштофа Радзивіла, київського воеводи Томаша Замойського, гетьмана коронного Станіслава Конєцпольського та королівського комісара Томаша Шклінського додається арцибіскуп гнезненський Вавжинець Гембіцький. До останнього П. Дорошенко звертається, як і до Томаша Замойського³⁶, з проханням посприяти реалізації домагань козацького посольства Дмитра Кузики та Семашка Яновича на сейм 1623 р., які торкалися “заспокоєння релігії”, козацьких вольностей та виплати козакам платні (док. № 5). А отже, бачимо спроби козаків розширити базу підтримки справи православних Речі Посполитої (не кажучи вже про власні станові вимоги) за рахунок пошуку союзників у католицькому таборі, що саме по собі є надзвичайно показовим з точки зору відфільтрування особливостей еволюції козацької системи вартостей.

Серед протестантів найпевнішим союзником вважався К. Радзивіл, відомий своєю невтомністю у змаганнях за релігійну толерантність в Речі Посполитій. Крім того, польного литовського гетьмана козаки вважали, як і королевича Владислава (згодом короля), своїм патроном³⁷. Пік козацьких звернень до К. Радзивіла припав на добу безкоролів'я 1632 р., під час якої і православні, і протестанти щонайактивніше прагнули переломити ситуацію на користь “заспокоєння” в державі своїх релігій. М. Дорошенко написав К. Радзивілові принаймні одного листа, фрагмент якого вже друкувався³⁸. Опушена частина тексту містить інформацію про завершення гетьманом укладання козацького реєстру, кількісно обумовленого Куруківською угодою 1625 р. Повним текстом документ друкується вперше.

Короткий лист до С. Конєцпольського, написаний гетьманом на п'ять днів пізніше, ніж лист К. Радзивілові, відбиває твердість М. Дорошенка в обороні інтересів козацтва (док. № 7). Перебуваючи у зв'язку з укладанням

³⁴ Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. VII. – С. 527.

³⁵ Археографический сборник документов, относящихся к истории Юго-Западной Руси. – Вильно, 1870. – Т. 7. – С. 84–85; Жерела до історії України-Руси. – Т. 8. – С. 293–305, 326–327; Мицик Ю. А. Михайло Дорошенко. – С. 165–170.

³⁶ Мицик Ю. А. Михайло Дорошенко. – С. 165–166.

³⁷ Ширше про місце Владислава IV в уявленнях українського козацтва див.: Флоря Б. М. Запорозьке козацтво і плани турецької війни Владислава IV (політика верхів і політична культура низів) // Україна: культурна спадщина... – Вип. 1. – С. 94–101.

³⁸ Археографический сборник... – Т. 7. – С. 84–85.

реєстру між двох вогнів і вживаючи описаних в літературі заходів, спрямованих на погамування козацької активності³⁹, гетьман, як свідчить лист, водночас рішуче протестує проти тих утисків, до яких на хвилі куруківського погрому розпочали вдаватися урядники й “пани дідичні”. М. Дорошенко нагадує про зміст Куруківської угоди й традиційно для козацької тактики (але цього разу таки вмотивовано) перекладає відповідальність за можливий соціальний вибух на плечі сил, репрезентованих коронним гетьманом. Прогнози ж М. Дорошенка відносно того, що через ті переслідування не тільки “наповниться людом тим (козаками. – В. Б., М. Н.) Москва, але й поганські повінці” перегукуються зі свідченнями джерел про доплив випищиків на Дон наприкінці 1625 – на початку 1626 рр.⁴⁰

Подані у підбірці лист І. Петрижицького до Т. Замойського від 22 лютого 1632 р. та три листи гетьмана Андрія Гавриловича (Діденка) є складовою активної переписки цих примітних козацьких ватажків початку 30-х років XVII ст.⁴¹ Текст першого документа (док. № 8) дублює видрукований і проаналізований Ю. Мициком⁴² лист І. Петрижицького до К. Радзивіла: гетьман просить підтримати на черговому сеймі козацькі вимоги (“упривілеювання православ’я” та розширення козацького реєстру).

Від І. Петрижицького, який упродовж 1631–1632 рр. невтомно старався щодо розв’язання національно-релігійних та козацьких станових питань, булаву успадкував Андрій Гаврилович. Сталося це невдовзі після того, як послі І. Петрижицького повернулися ні з чим з конвокації⁴³. Безрезультатний фінал пропагованої ним поміркованості викликав бурхливе незадоволення козацького загалу, роздратованого і невдачею повстання 1630 р., і подіями 1631 – початку 1632 рр. Але А. Гаврилович, розуміючи відсутність кориснішої альтернативи, продовжував справу свого попередника, про що добре видно з його листів, з інструкції козацьким послам на елекційний сейм, з поведінки посланців на останньому⁴⁴, врешті, із уникнення в часи

³⁹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VIII: 1626–1650. – Ч. I. Від Куруківщини до Кумейківщини (1626–1648) – С. 20–30.

⁴⁰ Див.: Брухуненко В. А. Стосунки українського козацтва з Доном... – С. 181–182.

⁴¹ Частина цієї кореспонденції вже введена до наукового вжитку (Архів Юго-Западной России (далі – Архів ЮЗР). – К., 1863. – Ч. III. – Т. 1: Акты о козаках (1500–1648). – С. 226–229, 338–343; Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – К., 1883. – Т. 1. – С. 401–407, 450–453; Крип’якевич І. Козаччина в політичних комбінаціях 1620–1630 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1913. – Т. 118.; Мицик Ю. А. Листи Петрижицького-Кулаги // Козацтво. – 1996. – № 1. – С. 20–22).

⁴² Мицик Ю. А. Листи Петрижицького-Кулаги. – С. 17, 19.

⁴³ Детальніше про розгляд козацького та релігійного питань на конвокаційному сеймі 1632 р. див.: Kaczorowski W. Sejmny konwokacyjny i elekcyjny w okresie bezkrólewia 1632 г. – Opole, 1986. – S. 119–120, 160–162. Див. також: Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. VIII. – Ч. I. – С. 146–151; Czaplinski W. Władysław IV i jego czasy. – Warszawa, 1972. – S. 100–102.

⁴⁴ Ширше про дії козаків на сеймі див.: Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. VIII. – С. 162–163; Kaczorowski W. Sejmny konwokacyjny i elekcyjny... – S. 197; Czaplinski W. Władysław IV i jego czasy. – S. 147.

гетьманування спадкоємця І. Петрижицького козацько-польського збройного конфлікту.

Серед кореспонденції А. Гавриловича об'єктом археографічних публікацій були його листи до сенаторів, королевича Владислава та інструкція посланцям на сейм (усі від 4 вересня 1632 р.). Про відкладення у фондах Архіву Замойських (АГАД) листа до Т. Замойського (датований теж 4 вересня) свого часу сигналізував Ю. Мицик⁴⁵. Цей документ, а також виявлені листи до київського воєводи Януша Тишкевича (від 25 серпня) та К. Радзивіла (від 5 вересня) друкуються нижче (док. № 9–11).

Актуалізований комплекс листів А. Гавриловича додає низку аргументів на користь висновку про дієву підготовку козацтва до елекційного сейму, на який козаки після невдачі на конвокації поклали особливі надії. То був останній шанс скористатися з безкоролів'я. Новообраний гетьман відразу написав листа до Я. Тишкевича, де ясно висловив рішучість Війська Запорозького. Як і І. Петрижицький, А. Гаврилович погрожував готовністю козаків до демонстрації сили (“усім військом рушаємо до Києва, звідти – де буде потреба”). І слова свого дотримав. На початку вересня листи відсилалися вже з Києва. Звідти ж виїхали на сейм козацькі послы Федір Кузьминський, Федір Пралич та Василь Онишкевич⁴⁶. За підтримкою гетьман звертається ще й до К. Радзивіла та до колишнього київського воєводи, а тепер коронного підканцлера Т. Замойського.

При цьому А. Гаврилович, як і Петрижицький, не лише обстоює національно-релігійні права “народу руського”, а й виставляє козацькі вимоги за прагнення українського суспільства в цілому, мислить категоріями перебрання козацтвом на себе функції оборонця й репрезентанта останнього: “А ми і вся наша руська нація будемо поки живі, просити Господа Бога”, “а ми і народ наш”⁴⁷; і особливо далі: “А нас до цього схиляє сама слухність, щоб ми зібралися і з плачем просили, під цей час обирання пана нового, як заспокоєння нашої старожитної грецької релігії, про заспокоєння якої здавна мали обітницю від святої пам'яті померлого короля його мосці, пана нашого, так і про поправу вольності і свобод народу нашого руського” (док. № 10).

Загалом листи А. Гавриловича та І. Петрижицького, що друкуються, зміцнюють джерельне підґрунтя для дослідження еволюції ціннісних орієнтирів українського козацтва, для розкодування смислів, які вкладалися козаками в поняття “вольності і свободи народу руського”, а також для відтінення козацьких уявлень про нову руську ідентичність, що формувалася в

⁴⁵ *Мицик Ю. А.* Деякі збірки листів до Т. Замойського як джерело до історії запорозького козацтва першої третини XVII ст. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – К.; Черкаси, 1994. – Вип. 4. – С. 119. Пізніше цей документ був використаний П. Сасом (*Сас П.* Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 1998. – С. 219).

⁴⁶ *Голубев С. Т.* Киевский митрополит Петр Могила... – С. 451, 453.

⁴⁷ *Археографический сборник... – Т. 7. – С. 403; Мицик Ю. А.* Листи Петрижицького-Кулаги. – С. 22.

Україні під впливом процесів конфесіоналізації. Розробка названих проблем є дуже важливою для глибшого з'ясування світогляду козацької еліти та його перелому в ті чи інші політичні концепції напередодні визначального для долі всієї Східної Європи зламу середини XVII ст. Зрозуміло, що це може суттєво допомогти відфільтрувати уявлення про політичну програму Богдана Хмельницького (особливо початкову), як і про ціннісні орієнтири козацької еліти загалом.

Як відомо, посланці від А. Гавриловича з низки зовнішніх причин досягнули на елекційному сеймі куди кращих результатів, ніж їхні попередники на конвокаційному. Козаки, на що звернув увагу В. Качоровський⁴⁸, були навіть прийняті раніше за інших посланців (з іноземними включно). Козацьких послів вислухали в обох палатах. У підсумку під загальним тиском православних новообраний король видав привілей, визнавши відновлення православної ієрархії й обіцяючи на наступному сеймі підтвердити його конституцією⁴⁹. Але те, що станові козацькі вимоги зависли в повітрі, стало, очевидно, головною причиною зміни гетьмана. У квітні 1633 р. булаву тримав, як випливає з останнього друкованого в цій підбірці листа, Дорош Куцкович, член козацького посольства від І. Петрижицького⁵⁰, що, крім іншого, спростовує припущення про страту посланців, які повернулися з конвокації⁵¹. Лист Д. Куцковича віддзеркалює особливості козацької тактики з приводу чергової польсько-московської війни. Свою участь у цій війні вони ставили в залежність від ухвали сеймової конституції з православного питання⁵². Документ доповнює використані Б. Флорею⁵³ свідчення про те, що і після елекційного сейму козаки ще довго не висувалися до театру бойових дій, намагаючись виторгувати поступки у Варшави.

* * *

Надруковані нижче листи виявлено у фондах Головного архіву давніх актів (Варшава), а також у відділі мікрофільмів Бібліотеки Народової (Варшава). Текст передається згідно з устійненою в Польщі інструкцією про видання польськомовних документів⁵⁴.

⁴⁸ *Kaczorowski W.* Seimy konwokacyjny i elekcyjny... – S. 297.

⁴⁹ *Czapliński W.* Władysław IV i jego czasy. – S. 145–152. Про здобутки на сеймі козаків і православних див. також: *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VIII. – Ч. 1. – С. 166–169.

⁵⁰ *Голубев С. Т.* Киевский митрополит Петр Могила... – С. 405; *Мицик Ю. А.* Листи Петрижицького-Кулаги. – С. 22.

⁵¹ Таке припущення висловив Ю. Мицик (*Мицик Ю. А.* Листи Петрижицького-Кулаги. – С. 18).

⁵² *Czapliński W.* Władysław IV i jego czasy. – S. 147.

⁵³ *Флоря Б. Н.* Начало Смоленской войны и запорожское казачество // *Мappa Mundi.* Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; Нью-Йорк, 1996. – С. 443–450.

⁵⁴ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.* – Warszawa, 1953.

Д О К У М Е Н Т И

Вживані у документах скорочення

A – Anno	Msciwych – Miłościwych
Ich Mciów – Ich Mościów	Rptej – Rzeczposolitej
Jego K. Mość – Jego Królewska Mość	Rzptej – Rzeczpospolitej
Jego M. – Jego Mość	Ś. – Świątego
Jego Mścią – Jego Mościa	Śtego – Świątego
Jego W. M. Pana naszego M. – Jego Wielmożności Pana naszego Miłościwego	W. K. M. – Wasza Królewska Mość, Wasej Królewskej Mości
Jego K. Mość – Jego Królewska Mość	W. K. Mość – Wasza Królewska Mość
Jego M. – Jego Mość	W. K. Mci – Wasej Królewskej Mości
Jego Mścią – Jego Mościa	W. K. Mość naszego Pana – Wasza Królewska Mość naszego Mościwego Pana
Jego W. M. Pana naszego M. – Jego Wielmożności Pana naszego Miłościwego	Wasza Królew. Mość – Wasza Królewska Mość
RP – Rzeczpospolita	Waszej Królew. Mści – Wasej Królewskej Mości
M. – Miłościwy	W. X. M. – Wasza Książęcia Mość
Mciwy – Miłościwy	W. Mściami – Waszmościami
Młwy – Miłościwy	W. Mściom – Waszmościom
Mcie – moście	W. M. naszemu Mwemu Panu – Waszmości naszemu Mściwemu Panu
Mściwego – Miłościwego	
Mciwego – Miłościwego	

№ 1

1592 р., вересня 15. Канів. – Лист гетьмана Війська Запорозького Криштофа Косинського до короля Сигізмунда III

Najjaśniejszy a Mciwy Krołu, Panie a Panie nasz Mciwy!

Jakośmy pierwiej do majestatu W. K. Mci przez komornika W. K. Mci naszego Mciwego Pana Wawrzyńca Berezickiego¹ w wielkich dolegliwościach a niedostatkach swych pisali, prosząc mciwe miłosierdzia jako wiemi poddani i słudzy W. K. Mci i RP, na które pisanie nasze i uniżoności proszenia naszego żadnego responsu od W. K. Mci naszego Mciwego Pana i do tego czasu nie mamy. Za co uniżenie prosimy W. K. Mość naszego Mściwego Pana, abyśmy mieli przeciw wierności służb naszych, zawsze pokazujących majestatu W. K. Mci i RP sprawiedliwie, nie żałując gardł naszych, przeciwko każdemu nieprzyjacelowi W. K. Mci, opatrzenia mciwego z tego sejmu terażniejszego, jako od pana chrześcijańskiego o zastanowieniu gruntownym na czas potomny zasłużonego żołdu naszego uroczystego. A my tedy według starodawnej zwykłości posłuszeństwo i wierności poddaństwa naszego jako panu ojczystemu podług przysięgi jesteśmy zawsze gotowi umrzeć na posłudze W. K. Mci i RP żadnego pana, nie znajdując w postronnych państwach tak w chrześcijańskich, jako też i między besurmańskim narodem przeciwnikiem wiary Syna Bożego. Co by nam łatwie znaleźć z przyrodzoną miłością do posług rycerskich nie tajnych na wszystkie narody tak w Koronie Polskiej, jako w postronnych państwach sąsiad W. K. Mci naszego Mściwego Pana jakośmy przodkom W. K. Mci posługi wyradzali². Tak też i za panowania W. K. Mci stale statecznie posług miłości ojczyźnie pana swego i braciej naszej narodu chrześcijańskiego żywot swój na śmierć na kamieni czy bić się z

carem krymskim nierodnym panem nie litując mieniali, w miłościwy rozsądek W. K. Mci to poruszamy jako panu chrześcijańskiemu z ich mość pany rady W. K. Mci i RP. Z strony zajścia mciwy najaśniejszy królu panie nasz mściwy z Jego Mścią panem wojewodą kijowskim³ i synem Jego Mci panem wojewodą wołyńskim⁴ Bog wszechmogący naprzód niech będzie świadkiem z wszystką Koroną i Wielkim Książęstwem Litewskim, jaki nas żal spotkał od perejasławców z własnego roskazania Jego Mci Pana wojewody kijowskiego na ów czas, kiedy Białą Cerkiew wojował. Ci niezbożni ludzie perejasławcy, zapomniawszy naprzód pana Boga Patera zwierchności W. K. Mci, towarzyszków naszych a sług W. K. Mci, na służbę przypowiednych i położonych, przez wielmożnego jego mci pana wojewodę bractawskiego⁵ o pięćset człowieka w spiaczkę⁶ pobili, pomordowali i potopili i majątności ich jako wilcę drapieżni między się rozszarpali o czym mechowy (?) nie zaniechali. Na przyszłym sejmie W. K. Mość i Ich Mciów panom radzie i RP na żałobie onego respektu przełożyć przez posłańcy nasze. Na co W. K. Mci komisarzów dla czynienia sprawiedliwości zsyłać był raczył. Ci niebaczni ludzie perejasławcy, mandatów W. K. Mci nie będąc posłuszni, przed ich mość pany komisarze usprawiedliwić się nie chcieli, sami nie stanęli i umocowanych swych nie postanowili ich mość pp. komisarze dekretem jako nieposłusznych zwierchności W. K. Mci i prawa pospolitego wskazali. Z którym dekretem po dwiekroć posyłałiśmy do W. K. Mci przez posłańcy nasze. A zadaniem sprawy o nas sług W. K. Mci naszego Mciwego Pana przez pana starostu trzebowlskiego⁷ o mylnej jako od starszego komisarza, porozumianego z ich mci pany wojewody, ów dekret był od W. K. Mci skasowany. Do tego jeszcze tenże pan starosta trzebowlski za jakimi listy wyniesionymi z kanceliarij W. K. Mci źle a nieprzystojnie pobudził starost ukraińnych z jego mcią panem wojewodą wołyńskim jako nieprzyjaciel krzyża Ś. dobywali nas w Trypolu a nie tak się obchodzili z nami jako z poddanymi i sługami W. K. Mci z dział, z hakownic, z rusznic wojskiem wielkim ze wszystką Ukrainą dobywali, gdzie Pan Bóg wszechmogący sprawiedliwemu dopomóg i zwycięstwo otrzymać dać raczył. W ten że czas i ten szpital nasz, nadany od W. K. Mci i RP, manastyr Torechtemyrowski dom Boży modlitewny zburzyli, skarby, nadane dawne, zabrali, obrazy potąpali i to czynili nie jako chrześcijański ludzi, ale prawie jako poganie i besurmani martwych z grobów wykopowali ci niezbożni perejasławcy. Nam też nielzia było czynić Najaśniejszy a Mciwy Królu jeno to z sobą postępować, jako ludzie rycerskie, słudzy W. K. Mci naszego Mciwego Pana ludziakom nad sobą przewodzić nie dali. Tak Jego Mci Panu wojewodzie kijowskiemu jako i perejasławcom własnym mordercom braciej naszej a sługam W. K. Mci naszego Mciwego Pana za co unizonemi proźbami swemi W. K. Mci naszego Mciwego Pana żądamy nie racz W. K. Mość na odną stronę ucha swego pańskiego ku wysłuchaniu nakłaniać ktkołówkie będzie o nas na terażniejszem sejmie nieprzyjacelskie nie podług uczynności naszej przed W. K. Mcią i Ich Mość Pany Rady i RP przekładać albo do niełaski W. K. Mci udawać. Racz też W. K. Mość i drugiego ucha swego pańskiego nakłonić ku wysłuchaniu nas najmniejszych poddanych i sług swych owszem posłusznych i wiernych. Abyśmy już więcej od Jego Mci Pana wojewody

kijowskiego i Jego Mci Pana wojewody wołyńskiego ukrzywdzenia żadnego w dzierzawach Ich Mci a w dobrach W. K. Mci naszego Mciwego Pana nie mieli. Tak też i w dzierzawach Jego Mci P. starosty czerkaskiego⁸, bo prawie Panu Bogu i W. K. Mci Ich Mciów Panom Radzie W. K. Mci i RP opowiadamy, iż się my być poczuwamy prawdziwemi sługami W. K. Mci i RP nad sobą z nich żadnemu za pomocą Bożą a szczęściem W. K. Mci przewodzić nie damy. O czym szyrzej a dostatecznej przez ustne mówienie sług W. K. Mci pan Jan Oryszewski towarzysz nasz stary i z posłańcami naszymi da sprawę o wszystkich dolegliwościach i niedostatkach naszych. Tak też i o prawdziwym posłuszeństwie poddaństwa naszego przeciw majestatu W. K. Mci i RP. Przy tym uniżone służby nasze i wierność poddaństwa naszego pod nogi W. K. Mci naszego Mciwego Pana pokładamy.

Datt w Kaniowie 15 September Anno 1592.

W. K. Mci najniższy sładzy i wierni poddani Krzysztofh Kosiński hetman Wojska Zaporoskiego i wszystkie [wojsko]

Адреса: “[Najaś]niejszemu Żygmuntowi Trzeciemu królowi polskiemu nam mciwemu”.

AGAD. – Extranea IX. Polen. – № 59. – Vol. 90. Оригінал, засвідчений печаткою.

№ 2

1597, лютого 28. Січ. – Лист старшого Війська Запорозького Бартоша Проснідича до короля Сигізмунда III

Najasnější Miłościwy krolu, Panie a Panie nasz mciwy!

Sami siebie i uniżone służby wiernego poddaństwa naszego pod nogi W. K. M. pilnie poddajemy. Doszło nas pisanie od majestatu W. K. M. przez towarzyszków naszych, których jesteśmy z więźniem pogromu tawańskiego do majestatu W. K. M. posyłałi, w którym W. K. M. nam, najniższom sługom swym rozkazać raczył, abyśmy na sejm terażniejszy towarzyszków swych przystali. My tedy będąc posłuszni najmniejszego rozkazania W. K. M. naszego M. P., posyłałi towarzysza naszego Marka Szeszkowskiego z wiadomością tą, iż jako dnia 6 lutego nieprzyjacieli krzyża świętego car krymski Kazyryj⁹ przysłał do nas list, ręką swą własną pisany, przez sługę swego, żądając nas w tym, abyśmy z nim zjednoczywszy się, pospołu Turka wojowali, postępując nam żołd wszelaki. Lecz my, nie chcąc bez woli i rozkazania W. K. M. naszego M. P. żadnego postanowienia z nim czynić, zarazem o tym do majestatu W. K. M. dajemy znać i list ten od niego do nas przysłałi ku majestatu W. K. M. odsyłałi, z którego W. K. M. nasz M. P. szyrzej i dostateczniej wyrozumieć będziesz raczył. Wszak że my do końca nie dowierając pisaniu jego, chcąc lepszą wiadomość wziąć, co się w Krymie dzieje, chodziliśmy na pole pod samy Perekop a żadnej wiadomości nie mogliśmy wziąć z tej przyczyny, iż cesarz turecki Carstwa Krymskie dał bratu jego Betgireiu gałzie; on tedy, przestrzegając brata swego, zagnał wszystką Orde za Perekop, nahajców też część, od niego odstąpiwszy, za Don poszli. I jeśliby co dalej z Ordy ponowiło, majestsatowi W. K. M. nie mieszkamy dawać znać, tylko uniżenie a pokornie

prosimy majestatu W. K. M. naszego M. Pana, racz W. K. M. wejrząwszy na wierne posługi nasze z Mciwej łaski swej starostam ukraińnym przez listy swe rozkazać, abyśmy mogli mieć w miastach W. K. M. ukraińnych wolny przechód i spokojne przebywanie z ubogimi majątkami swymi, których przez szablę w cudzych ziemiach nabywamy. A my jako najmniejszy słudzy W. K. M. naszego M. P. za miłą Ojczyznę ziemie swojej gardł swych przeciwko każdemu nieprzyjacielowi W. K. M. naszego M. P. tudzież i RP nie lutowywać, gdzieby jedno wola y rozkazanie W. K. M. było nas obrócić jesteśmy gotowi. Z tym i powtóre wierność poddaństwa naszego do majestatu W. K. M. naszego Mciwego Pana pilnie oddawamy.

Datt z Zaporozża 28 febr. Anno dni 1597.

Majestatu W. K. M. wierni poddani a najniższy podnózkowie Bartosz Prosnidcz, starszy i wszystkie Wojsko Zaporowskie.

AGAD. – Extranea IX Polen. – № 59. – Vol. 89. Оригінал, засвідчений печаткою.

№ 3

1600, березня 17. Січ. – Лист старшого Війська Запорозького Прокопа Сараповича до короля Сигізмунда III.

Najaśniejszy Mściwy krolu, Panie, Panie nasz Mściwy!

Wszelaką wierność poddaństwa naszego do Waszej Królew. Mści naszego Mściwego Pana uniżenie oddajemy, iako poddani a słudzy Waszej Królew. Mści. Doszło nas pisanie od Waszej Królew. Mści pana naszego Mściwego, w którym pisaniu było zlecone ustnie mówienie do nas wiernych poddanych a sług swych Wojska Zaporowskiego przez komornika Waszej Królew. Mści pana Jana Wołyńca Czermińskiego, który nam powiedział od Waszej Królew. Mści, jakobyśmy zapomniawszy przystojności swej, ześmy są poddanymi Waszej Królew. Mści, abyśmy mieli mieć znowę jaką z Michałem wojewodą multiańskim i przestawać z nim przeciwko wojsku Waszej Królew. M. Znamy się do tego Najaśniejszy Mściwy Krolu, ześmy to byli umyśleli, za częstym pisaniem jego do nas, obiecując nam żołd dobry postąpić jako ludziom rycerskim, którzy tu mieszkamy na pustyni w ziemi cara krymskiego, nie orząc, ani siejąc, jedno szablą swą chleba nabywając, a za krew chrześcijańską zdrowia swego nie litując. Przyzwoliliśmy mu byli przestawać z nim przeciwko nieprzyjacielowi krzyża świętego, ale nie przeciwko Waszej Królew. Mści Pana naszego Mściwego lecz przyrodzonego. A gdy posłaniec Waszej Królew. Mści dał nam sprawę, że on przemyśliwia o ziemi Wołoskiej, która jest pod władzą i obroną Waszej Królew. Mści, rozwodząc nam i upominając nas Waszej Królew. Mści imieniem, żebyśmy wszystkiego zaniechali, oczekiwając łaski i miłosierdzia Waszej Królew. Mści, że Wasza Królew. Mość nas wiernych poddanych swych łaską swą królew. przypomniesz i w potrzebach naszych, także też od posług swych nas nie odwracać raczysz: bośmy woleli Waszej Królew. Mści Panu naszemu przyrodzonemu służyć, aniżeli inszym monarchom, którzy często posły swe do nas posyłają, jako ześmy i listy od niektórych pokazowali posłańcowi Waszej Królew. Mści. Do tego też uniżenie a pokornie prosimy Waszej

Królew. Mści Pana naszego Mściwego, iż jako lat przeszłych wszczęły się byli burdy od niektórych z towarzystwa naszego, lecz za ten występ raczyłeś Wasza Królew. Mość nasz Mściwy Pan rozkazać ich skarać, a na nas przez onych kommisarzów z ramienia Waszej Królew. Mści wystanych, banicją włożyć, jako na niewinnych ludzi, o którą unieżenie a unieżenie Waszej Królew. Mści naszego Mściwego Pana prosimy, aby ta banicja z Miłościwej łaski Waszej Królewskiej Mści naszego Mściwego Pana zniesiona była, gdyż nie inszego jedno ta banicja nas obcych Państw przypadza. Posyłamy do Waszej Królew. Mści naszego Mściwego Pana, po cztery kroć, uskarżając się na dzierzawcę dóbr Waszej Królew. Mści ukraińczych, ich wielkie a nieznośne krzywdy ponosim w ubogich chudobach naszych, które prawie krwawie w ziemi nieprzyjacielskiej szablą naszą dobywamy, mieszkając na pustyni pod bokiem nieprzyjacielskim, którego miejsca dostaliśmy gardłami naszymi, lecz unieżenie prosimy Waszej Królew. Mści naszego Mściwego Pana, iż była mściwa łaska i nadanie wolności nam potrzebnych od Waszej Królew. Mści nam wiernym poddanym swym a teraz o nią prosimy Waszej Królew. Mści naszego Mściwego Pana, jakobyśmy ją znowu mogli mieć. Najaśniejszy Mściwy Krolu, Panie nasz Mściwy! Z wielkiego ucisku i dolegliwości naszych, nie znawszy w tym miłosierdzia Waszej Królew. Mści Pana naszego, przemyślać o tym będziemy, jakobyśmy skąd mieć mogli w niedostatkach naszych podmożenie¹⁰ jako ludzie rycerskie. O nowinach ku wiadomości Waszej Królew. Mści donosim, co się ówdzie w Ordzie dzieje, abyśmy i więznie do Waszej Królew. Mści posłali, których jeśmy teraz szczęściem Waszej Królew. Mści pod samym zamkiem Perekopem dostali, którzy sami bardzo poranieni, a powiadaią, iż car ich przyszedł z Węgier jeno w kilku tysięcy ludzi, jakoż zaraz przyjechawszy, rozkazał krymcom i nohajcom wszystkim, aby się na wojnę zaraz gotowali. Czego nie wiemy, jeśli znowu do Węgier, albo na Moskwę, albo też do Państwa Waszej Królew. Mści. W inszych sprawach i dolegliwościach naszych zlecieliśmy ustnie mówienie temu to słudze Waszej Królew. Mści, jakoż i przy nim posyłamy dwu posłańców z towarzystwa naszego do Waszej Królew. Mści z tym pisanem naszym; na których racz Wasza Królewska Mość Pan nasz Mściwy miłoserdne a jasne oko mieć. A zatym i powtóre unieżone wiernie poddaństwo nasze pod mściwą łaskę Waszej Królew. Mści naszego Mściwego Pana pilnie oddajemy.

Dat z Zaporozża 17 miesiąca marca anno domini millesimo sextentessimo.

Waszej Królew. Mści Pana naszego Mściwego wierni poddani najniższy i słudzi Prokop Sarapowicz, starszy ataman i wszystkie rycerstwo zaporowskie Waszej Królew. Mści.

На арк. 386 запис копіїста : "Odpis od kozaków zaporowskich na przeszły list Króla Jego M. przez Czermińskiego do nich [pisanego]".

Biblioteka Jagellońska. – N 2/1952 (Biblioteka Narodowa. – Mf. 12611). – K. 386v.–388. Копія.

**1623, травня 22. Канів. – Лист гетьмана Війська Запорозького
Михайла Дорошенка до арцибіскупа гнєзненського
Бавжинця Гембіцького**

Oświecony przewielebny w Chrystusie ojce księżę arcybiskupe gnieźnieńsky, Panie, Panie a Panie nasz młściwy!

Najniższe rycerskie posługi nasze W. Młściwą łaskę Waszej Wielebności jako najpilnej zalecamy. Z przeszłego sejmu, kiedy Jego K. Mość, Pan nasz Młciwy, wspólne z W. Młściami naszymi Młciwemu Panu preświetnym senatem swoim jako patronami i strożami swobod i dobrego Rptej, postregając, aby przez niektórych swawolnych z towarzyszków naszych wtargnieniem na morze pokój, zawarty z cesarzem tureckim, wzruszany nie był, posła swego pana Floryana Olerzka wojskiego włodzimirskego¹¹ do nas, abyśmy, tę swawolę powściągnawszy, wszelakich zbrodniej ich postrzegali. Lecz że woła Boża a znać nieszczęście nasze to sprawiło, iż przed przyjazdem Jego M. Pana wojskiego posła Jego K. M. starszego naszego, na ten czas będącego, śmierć zakróczyła, która niemałego żalu i frasunku nam narobiła, bo nim starszego terażniejszego sobięśmy obrali, niektórzy swawolni, na Zaporozu się skupiwszy, na morze poszli i lubo to przy Jego M. panu Paczanowskim, pośle Krola Jego M. dla pohamowania tej swawolej ich wyprawili było z niektórym towarzystwem. Lecz już tych swawolnych pan hetman na kureniach nie zastał, bo nad spodziewanie zima prędko zbiegła. Oni też, lud rozrębując, z jezior czołny na Dniepr wywłoczyli. Słał za nimi w pogonię pan hetman, ale aż na odwodze morskiej u Stanisławowego rogu onych pogoniono. Tam za usilnym upominaniem imieniem Jego K. M. i wojska naszego od przedsięwzięcia ich odwodzili. Ale szybko zawrócić się nie chcieli i towarzyszków wysłanych o śmierć srogą mało nie przywiedli. Z takim żalem ponosić nam to od tak błahych osób przyszło, sam Pan Bóg widzi, gdy swojemi zbrodniami i o niełaskę Jego W. M. Pana naszego M. i wszystkiej Rptej i o ujmę sławy przeważnych zasług naszych przywieść nas usiłowali. Jednak nie wątpiąc nic o mciwej łasce Jego K. M. Pana naszego M. i o Jego K. M., uważając niewinność naszą, że nie za żadnym niedbalstwem ci zdrajcy na morze wytknęli. Ale przez zakrócenie śmiercią hetmana naszego rozumnie ma być jako o wiernych poddanych i najniższych podnożkach swoich będzie raczył być. Dla tego i posłów naszych panów Dmitra Kuzyhę i Semaszka Janowicza, oświadczając niewinność swoją, do Jego K. M. posyłamy, pokornie a uniżenie prosząc, aby Wielebność Wasza do Jego Królewskiej Młci Pana naszego Młciwego przyczynić, jakoby Król Jego M. Pan nasz Młciwy, uważając przeważne zasługi nasze, według prósb, przez posły nasze na przeszłym sejmie wnoszonych, religię starożytną grecką i duchownych naszych uspokoić, poprawę w wolnościach za krwawe zasługi nasze, od prodków Jego K. M. nam nadanych, uczynić i żołdem dorocznym obdarzyć rozkazać będzie raczył, o czymbyśmy na łascę Jego K. M. przeżyć i ku służbom Rzptej zawsze gotowemi być mogli. A my, doznawszy w tem młciwej łasce Waszej Wielebności, za dobre zdrowie y długo fortunne panowanie Pana Boga prosić i

wszelaką powolnością naszą odslugować powinni będziemy do której się z uniżonemi służbami naszymi pilnie zalecamy.

Dat w Kaniowie 22 maj roku 1623.

Wielebności Waszej Młści Pana naszego Młciwego wasze powolni i uniżeni słudzy Michajło Doroszewicz, hetman z Wojskiem Jego K. M. Zaporoskim.

AGAD. – Extranea IX Polen. – № 61. – Vol. 98. Оригінал, засвідчений печаткою.

№ 5

1625, лютого 17. Січ. – Лист гетьмана Війська Запорозького Каленика Андрійовича до київського митрополита Йова Борецького

W Bodze Wielebny Młwy ojce metropolicie kijowski W. M., dobrego zdrowia i na wszem fortunnego powodzenia od Pana Boga Waszej Świątytelskiej Miłości jako synowie duchowni i cerkwie świętej wierni na długie czasy życzymy!

Pisanie Waszej Świątytelskiej Miłości nas doszło przy innych pisaniach, z którego my, zrozumiawszy, że W. M. żałujesz, że tam pułkownicy naszy po trosze bałaią się aby hierzeji między narodem chreścijańskim nie powstawały, i mimo wołę waszą wzięli wiadomość pewną, że między duchownymi zdrada o tym pokazała się, za co że karność odniósł pochwalamy. Co się tknie wójta kijowskiego Teodora Chodyki, którego teraz z rozkazania naszego pułkownicy naszy dla wszelkiego porządku do miast wysłani, za porękę dali i to pochwalamy, a w dalszych postępkach, z rady zupełnej uprosiwszy dwóch towarzyszów naszych Zacharjasza Skapskiego, Nieczypora Hyru, dawszy im informację, jako postępować mają, wysyłamy. O czym Wasza Świątytelska Miłość wiedząc, aby się w to tak dalece nie wstępował, ale i owszem między duchowieństwem porządku wszelakiego przestrzegał. A między świeckim narodem to już my jako mogąc przestrzegać będziemy: gdyż to potrzeba Waszej Świątytelskiej Miłości na pamięci mieć, że niedawnymi czasy co się stało w narodzie naszym za przelaniem krwi jako w Witepsku i indziej; a tak potrzeba aby przynajmniej tu u nas to się nie działo, bo już i na wójta nie teraz się tylko pokazuje, ale i przed tym pokazowało się. My jednak do tych czasów cierpliwemi byli, aż się teraz rezerwowali, chcąc aby tego dalej nie było. Przy tym modlitwom Waszej Świątytelskiej Miłości oddając się, prosimy aby nie przepominamiśmy byli.

Dan z Zaporoża 17 feb. 1625.

Waszej Świątytelskiej Miłości wierni synowie Kałenik Andrzejowicz, hetman ze wszystkim rycerstwem Wojska Jego K. Mci Zaporoskiego.

AGAD. – Zbior dokumentów papierowych. – Sygn. 3989. – K. 3. Копія.

№ 6

1626, лютого 12. Канів. – Лист гетьмана Війська Запорозького Михайла Дорошенка до польного гетьмана Великого князівства Литовського Криштофа Радзивіла

Oświecone, Wielmożne, Miłościwe książęcie P. Panie nasz Miłościwy!

Powolne służby swe w miłościwą łaską W. X. M. naszego Młciwego Pana jako najpilniej zaleciwszy. Po wszytek wiek swój staraliśmy się o to zawždy, jako

najpilniej służbę RP odprawować, jakoś za pomocą Bożą a szczęściem Jego. K. M. Pana naszego Młściwego czyniąc powinności, dosć gardł i krwie przelania nie litując, na różnych ekspedycjach W. X. M. naszego M. P. nie tajno jest stawaliśmy przeciw każdego nieprzyjaciela koronnego, jako się cnotliwemu wojsku godziło. Osobliwe iż jesteśmy się według postanowienia z W. M. naszymi Młściwymi PP. ci, które na służbie Rzeczypospolitej, wielu inszych od siebie wyłączywszy przy Ich. M. PP. rotmistrzach, na to deputowanych, do rejestru wpisania przez wielmożnego Jego M. Pana Halickiego¹² po rozkazaniu W. M. naszych M. Panów, do kancelariej J. K. M. podali, zostawać mamy. Nie mniej na staraniu naszym schodzie nie będzie gdzie nasz rozkazanie Jego K. M. Pana naszego Młściwego zajdzie za zdrowie J. K. M. y Rzptej wszytkiej za całość Ojczyzny miłej stawić się nieprzylliu ojczystemu, ile możność nasza być zdrowia swe pokładać, pozyskując sobie łaskę J. K. M., jesteśmy gotowi. A iż w sprawach swych do Jego Królewskiej Mci Pana naszego Miłościwego i Rzptej wszytkiej posłańców swych P. Maxima Hrihorowicza, P. Sawę Burczewskiego, Phiłona Paszkiewicza, Łukasza Chryzstopowicza na sejm posyłamy. A to żeby J. K. M., mając wzgląd na przeszłe zasługi i wszelakie powinności nasze, w starożytnej religiej greckiej uspokoić, prawa i wolności nasze, jakie ludziom rycerskim należą, za którymi byśmy tej żarliwiej służbę J. K. M. i RP odprawowali, nadać i upriwilejować, a przy dorocznym żołdzie z podwyszeniem onego suknem na odzież z miłościwej łaski swej opatrować rozkazać raczył. Pokornie i uniżenie W. X. M. Pana naszego M. prosimy, żebyśmy młściwą łaskę J. K. M. w prośbach swych uznali o miłościwą według obietnicy swej pańskiej, nam uczinionej przyczyną.

Powtarzamy się i służbami swemi w miłościwą łaskę W. X. M. naszego Miłościwego Pana.

W Kaniowie, februarij d.12, 1626.

W. X. M. naszego Młściwego Pana powolni i uniżeni słudzy Michajło Doroszenko, hetman Wojska J. K. Mci. Zaporowskiego.

Адреса: “Осьwieconему Кsiążęциу а Јаśnie Wielmożnemu Пану Крзыштопови Radziwiłłowi, książęциу Jego M. na Bierzu i Dubinkach, hetmanowi polnemu Wielkiego Księstwa Litewskiego, Пану, Пану нам мłциwemu”.

AGAD. – Archiwum Radziwiłłów V. – № 3221. – К. 1–2. Оригінал, засвідчений печаткою.

Публікація фрагмента: Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильно, 1870. – Т. 7. – С. 84–85.

№ 7

1626, лютого 17. Прилуки. – Лист гетьмана Війська Запорозького Михайла Дорошенка до коронного гетьмана Станіслава Конецпольського

Јаśnie Wielmożny Miłościwy Panie wojewodą, Panie, Panie nasz Miłościwy i Dobrodzieiu!

Powolności nasze rycerskie zalecamy w łaskę W. M. naszego Miłościwego Pana iako najpilniej zaleciwszy. Deklaracja J. K. M. Pana naszego M. przez Wielmożność

Waszą Pana naszego M. i Ich M. PP. kommissarzów w kommissyją wyrażona taka była, że wszystkie przestępki nasze przebaczyć nie tylko nam któryśmy zachowani do usługi Rzptej, ale i tym, kto między orszakiem naszym przez kilka lat na usłudze Rzptej znajdowali się, a najwięcej w tym w starości zeszyłym wiedołym na członkach, którzy na służbach Rzptej postradali i ubogim nędznym wdowom, sierotom zasłużonym mężów gardłem zapieczętkowanych do łaski J. K. M. i uwazenia Rzptej Ich M. P. dziedzicznych i podstarościowie dóbr J. K. M. nie mieli żadnego praejudicium czynić. Ale teraz wielkie nieznośne krzywdy, drapierstwa, mordy poczynają. Skąd obawiam się swejwolej urość, bo złupiony na co ma respektować taką rzeczą nie tylko się napełni ludem tym Moskwą, ale śnać i pogańskie prowincje. W. M. memu M. Panu dają znać, aby w czas złemu zabiegać mogło. Powolności nasze powtarzamy W. M. łaskę Pana naszego M.

Z Przyłuki february 17 1626.

Wielmożności Waszej Pańskiej najniższy słudzy Michajło Doroszenko, hetman z Woyskiem J. K. M. Zaporozkim.

Адреса: “Jaśnie Wielmożnemu Panu, Panu Stanisławowi na Koniecpolu Koniecpolskiemu, woiewodzie sędomirskiemu, hetmanowi polnemu koronnemu wielunskiemu, barskiemu, kowelskiemu starości, Panu nam miłościwemu”.

AGAD. – Archiwum Zamojskich. – Sygn. 446. – K. 31–32v. Оригінал, засвідчений печаткою.

№ 8

1632, лютого 22. Канів. – Лист гетьмана Війська Запорозького Івана Петрижицького до підканцлера коронного Томаша Замойського

Jaśnie Wielmożny Mściwy Panie podkanclerzy koronny, Panie, Panie nasz Młściwy!

Najniższe postugi nasze rycerskie w mściwą łaskę W. M. pana naszego miłościwego jako najpilnej zalecamy. Jako w każdej sprawie, znając zdawna miłościwą łaskę W. M. naszego Miłościwego Pana przeciwko sobie, tak osobliwie w przyczynie do J. K. Mci Pana naszego Miłościwego w prośbach naszych teje nadzieje będąc, że W. M. nasz Miłościwy Pan przykładem świętej pamięci Jego Mci ojca swego Pana i Dobrodzieja naszego, którzy zawsze nam miłościwym panem i ojcem stawiać się był zwykł, za wysłaniem naszym postów swych do J. K. Mści z uniżonymi prośbami na sejm terażniejszy młściwą łaskę swą pańską oświadczyć zechcesz. Przeto uniżenie W. M. naszego Miłościwego Pana o młściwej przyczyną do Jego Kr. Mści prosimy, iż by Jego Kr. Miłość Pan nasz Miłościwy w proźbach naszych, miłościwą łaskę swą pańską pokazując, za przyczyną W. M. naszego Miłościwego Pana religię naszą starożytną grecką, z dawnych wieków od przodków Jego Kr. Miłości świętej pamięci zeszyłych kroliw Ich Mściow polskich, jako i terażniejszego krolia jego Mści Pana naszego Miłościwego uprzywiliowana, uspokoić rozkazać raczył. Więc, że teraz większa liczba wojska naszego nad umówioną z ich mści pp. comisarzami u Kurukowa sześciu tysięcy zostaje, gdyż w tak małej liczbie zasłużonych towarzyszków naszych żadną miarę wmieścić się nie mogło. Dwa tysięcy nad to, siłą inszych wyłączywszy, przypisać

musieliśmy, lecz tak wielka kupa ludzi tą sumą sześćdziesiąt tysięcy trudno obyć może. Do tego i armata ani służy, około niej opatrzenia z łaski Jego Kr. Mści nie mają. Unżenie i pokornie W. M. naszego miłościwego Pana o Miłościwą przyczynę do Jego Kr. Mści nie prosimy, jakobyśmy za miłościwą przyczyną W. M. i większą sumę żołdu rocznego wojsku naszemu podwyszeniem i suknamy na odzież z miłościwej łaski Jego Kr. Mści opatrzeni być mogli. A my za dobrze zdrowie i długofortunne panowanie Jego Kr. Mści Pana naszego Miłościwego Pana Boga prosić i W. M. naszemu Miłościwemu Panu na każde rozkazanie powolnością naszą rycerską odslugować winni zostajemy. W ostatku towarzyszym naszym PP. Stanisławowi Jabłońskiemu, Andrzejewi Krzywobłockiemu szyrzej ustnie wnieść proźby do W. M. naszego miłościwego pana zlecieliśmy, którym aby była wiara dana unżenie prosimy. Za tym powtore unżone rycerskie posługi nasze W. miłościwą łaskę W. M. naszego Miłościwego Pana oddawamy.

Dat w Kaniowie 22 februari 1632.

W. M. naszego Miłościwego Pana we wszem powolni unżeni służy Iwan Petryżycki, starszy z wojskim Jego Kr. Mści Zaporozkim.

Адреса: “Jaśnie Wielmożnemu a naszemu Miłościwemu Panu, Panu a Panu Jego Mci. Panu Tomaszowi Zamoyskiemu podkanclerzemu coronnemu, jenerałowi krakowskiemu do oddania należy”.

Примітка: “Od Wojska Zaporozkiego z Kaniewa 22 februar. 1632”.

AGAD. – Archiwum Zamojskich. – Sygn. 306. – K. 8–10. Оригінал, засвідчений печаткою.

№ 9

1632, серпня 25. Маслів Став. – Лист гетьмана Війська Запорозького Івана Гавриловича до київського воєводи Януша Тишкевича

Jaśnie Wielmożny Mściwiy Panie wojewodo kijowski, Panie nasz Mściwiy!

Najniższy pokłon i wiernie służby swe łasce W. M. swemu mściwemu pany zalecamy. Miłe nam słyseć tak z postów swych, jako i z obcych ludzi przezacny postępek urodzonej familiej swej Tyszkiewiczów i gorące zastanowienia się o wolności i swobody narodu ruskiego osobliwie uspokojenie starożytnej religie naszej greckiej Śtego Tworca wszytkiego świata. Niech będzie pochwalony, że nam dał takowego patrona, przy którym i na łaskę Bożą oprzeć się możemy. Jakoś i w pierwszych pisaniach naszych obowięzywaliśmy się póki sił, chudob i zdrowia stawać będzie przy wolnościach a bardziej domach swych z W. M. ci mamy zarówno gardła swe modlitwami pokornie prosząc, aby się W. M. według obietnice swej nas w tym też nie odstępowali. W punktach, że się przez Jego Mci Pana Humienieckiego¹³ wnoszonych, lubo z serca byśme radzi we wszystkim woli W. M. naszego Mściwego Pana wygodzie lecz i sama słuszność i wrodzona miłość przeciwko Ojczyźnie, abyśmy jej się nie naprzykrzyli, przymusza nas jednak ponieważ bez tego być nie może gdy idzie o duszę. A to wszystkim wojskiem ruszamy się ku Kijowu stamtąd gdzie tego potrzeba okaże. A za zezwoleniem W. M. naszych Mściwych panów, ile tych które narodowi ruskomu przyjaciółmi są stawić się, nie zaniechamy strony ruszenia wojska częsa J. K. M. nie zdało

nam zarzecz (?) szlu[szna] gdyż różnica nie zawsze bywa pożyteczna i Wojsko Zaporoskie różnić się nie zwykło o ochronieniu Kijowa. A co słusznoby wygodzie w tym wolę W. M. naszego Mściwego Pana jeno różne sprawy i postęпки ludzi rozmaitych też, że i kommissyją pozwolono nam żołd Rzptej nie indziej nie dziwi w Kijowie odbierać raczym. Rozumiemy, jeśliby tam pułkiem jakim albo dwiema dla przyczyn, wyż rzeczonych, następiło żadnej niełaski W. M. naszego Mciwego Pana nieść nie będzie. W dalszych postaćom swym PP. Lwowi Barute i Hrehoremu Oniszkowiczowi znowę naszą zleciliśmy obwieścica pewni będąc, że W. M. nasz Mściwy Pan z zwykłej chęci swej przeciwko Wojsku Zaporoskiemu, a bardziej przeciw narodowi ruskiemu i religiej, w której przodkowie W. M. się zrodzili, jako ten, że i senatorski stolec osadzać raczysz, z którym do dobrego całości praw i swobod od krolow Ich Mści pamięci zeszyłych, poprzysiężonych, podparcia miłościwego skłonić się będziesz raczył. A my za szczęśliwe długie panowanie W. M. naszego Mściwego Pana Pana Boga prosić i wszelaką powolnością usług naszych za działy winni zostajemy do której że i powtore oddajemy.

Dan u Masłowego Stawu w radzie zupełnej Anno 1632 augusti 25.

W. M. naszego Mściwego Pana we wszem życzliwi i uniżeni słudzy Andrzej Hawryłowicz, hetman z wojskiem Rzeczyplitej Zaporoskim.

Адреса: “Jaśnie Wielmożnemu a nam wiele Mściwemu Panu, Panu Jego Mci Panu Januszowi z Lohojska Tyszkiewiczowi woiewodzie kijowskiemu, żytomirskiemu etc. etc., staroście, Panu, Panu nam Mściwemu”.

Примітка: “Od Hawryłowicza, hetmana Zaporowskiego”.

AGAD. – Zbiór dokumentów papierowych. – Sygn. 3049. – K. 1–2v. Оригінал, засвідчений печаткою.

№ 10

1632, вересня 4. Київ. – Лист гетьмана Війська Запорозького Івана Гавриловича до підканцлера коронного Томаша Замоїського

Jaśnie Wielmożny a nasz Mwy Panie, Panie, Panie a Panie podkanclerzy koronny!

Uniżone posługi nasze rycerskie mwej łasce W. M. naszego M. Pana jako najpilnej oddajemy. Towarzystwo nasze, którycheśmy posyłali na konwokacyją przesłą, zwróciwszy się, opowiadali nam o pokazowanej przeciwko sobie i nam wszystkim wielkiej miłościwej łasce W. M. naszego Mwego Pana, iż W. M. nasz Mwy Pan we wszelakich prośbach naszych wielkiego miłościwego starania za nami najniższemi sługami swojemy przykładać raczysz, z ustnej powieści onych zrozumiawszy i z pisanja W. M. naszego M. Pana uniżenie i pokorne za takową miłościwą łaskę W. M. naszemu Mwemu Panu dziękujemy. Nie tracim nadzieję, że i w tym terazniejszym posyłaniu naszym na tę electią obierania szczęśliwego nam Mwego Pana tych towarzyszków naszych Fedora Kuzminskiego, Fedora Pralicza, Onoszkiewicza w prośbach swych przełożonych do Ich Mciów Panów senatorów i wszytkiej Rzeczypospolitej, za nami najniższemi podnóżkami swoimi wnoszonej miłościwą przyczyną być będziesz raczył. Lubo byśmy się już i nie

chceli naprzykrzać W. M. naszemu Mwemu Panu, ale nas do tego pociąga sama słusność abyśmy zebrzeli a prawie z płaczem prosili, jako pod ten czas obierania pana nowego, tak uspokojenia starożytnej religiej naszej greckiej, o którą uspokojenie zawsześmy miewali zdawna obietnice od świętej pamięci zesłego krola Jego M. Pana naszego M. jako o poprawie wolności i swiebod narodu naszego ruskiego, aby śmierć nie zaszła spodziewaliśmy się to od J. K. M. otrzymać. Pokornie tedy i uniżenie W. M. naszego M. Pana prosimy, racz W. M. nasz Mwy Pan wnieść miłościwą przyczynę swoją do Ich Mciów panów senatorów i wszyskiej Rzeczypospolitej, jakoby na tej electiej przy obieraniu pana nam mwego tak wolność narodu naszego ruskiego, jako i wiara nasza starożytna przez Krolów Ich M. uprzywiliowana i poprzysiężona uspokojona zostawała, a duchowni naszy przy wolnościach i eparchiach i używaniu dóbr swoich, zdawna od świętobliwych na cerkwie święte nadanych, zostawali. Nie mniej też i w tym uniżoną prośbę swoją do W. M. naszego M. Pana wnosimy, którąśmy się iuż wszyskim W. M. naszym Mwym Panom naprzykrzyli, to jest o podwyszeniu żołdu, opatrzeniem suknam, iako też i strony naprawy armaty, która się bardzo oszarpała, abyśmy na oprawę onej i na odzież sługom, przy niej obecnie będącym, za mwą przyczyną W. M. naszego M. Pana otrzymać, co mogli. O to wszysko uniżenie i pokornie W. m. nasz Mwy Pan, poważając tak odważne zasługi nasze w Rzeczypospolitej, miłościwie do wszytkiego skłonić się będziesz raczył. A my za dobre zdrowie i szczęśliwe panowanie W. M. naszego M. Pana, Pana Boga prosić i najniższymi posługami naszymi zasługować winni zostajemy. Z tym powtóre uniżone posługi nasze mwej łasce W. M. naszego M. Pana jako najpilnej oddajemy.

Datt w Kijowie 4 september An 1632.

W. M. naszego M. Pana uniżeni sładzy Andrzej Hawryłowicz, starszy z Wojskiem RP Zaporoskim.

Адреса: “Jaśnie Wielmożnemu a naszemu Mciwemu Panu, Panu a Panu Jego M. Panu Tomaszowi Zamojskiemu podkanclerzemu koronnemu, jenerałowi ziem krakowskich do oddania należy”.

Примітка: “Pułkownik Wojska Zaporowskiego”.

AGAD. – Archiwum Zamojskich. – Sygn. 306. – K. 11–13. Оригінал, засвідчений печаткою.

№ 11

1632, вересня 5. Київ. – Лист гетьмана Війська Запорозького Андрія Гавриловича до гетьмана польного Великого князівства Литовського князя Криштофа Радзивіла

Jaśnie Oświecony Miłościwy książęciu, Panie, Panie a Panie nasz Miłościwy!

Uniżone posługi nasze rycerskie miłościwej łasce Waszej Książęcej Mci naszego M. Pana jako najpilnej oddajemy. Towarzystwo nasze, którycheśmy posyłali na komissyję przesłą, zwróciącwcy się, opowiadali nam o pokazowaniu przeciwko sobie i nam wszyskim wielkiej miłościwej łasce Waszej książęcej M. naszego M. Pana i Wasza książęcia Mśc nasz Mściwy Pan we wszeliakich prośbach naszych wielkiego miłościwego starania za nami najniższymi sługami

swoimi przykładać raczysz. Z ustnej powieści onych zrozumiawszy, z pisania Waszej Książęcej M. naszego M. Pana uniżenie a pokornie za takową miłościwą łaskę Waszej Książęcej Mści naszemu Mściwemu Panu dziękujemy. Nie tracim nadzieję, że i w tem terażniejszym posłaniu naszym na tą elekcję obierania szczęśliwego nam m. pana tych towarzyszków naszych PP. Fiedora Kuzmińskiego, Fiedora Pralicza, Wasila Onoszkiewicza w prośbach swych przełożonych do Ich Mści Panów senatorów i wszystkiej Rzptej za nami najniższymi podnózkami swemi wnoszonej miłościwą przyczyną być będziesz raczył. Lubobyśmy się już i nie zniechceli naprzykrzać Waszej Książęcej Mści naszemu Miłościwemu Panu, ale nas do tego pociąga sama słusność, abyśmy zebżeli a prawie z płaczem prosili iako pod ten czas obierania pana nowego tak uspokojenia starożytniej religię naszej greckiej, o którą uspokojenie zawsześmy miawali zdawna obietnice od świętej pamięci zesłego Króla Jego Mci Pana naszego M. jako i poprawię wolności i swiebod narodu naszego ruskiego. I by śmierć nie zaszła, spodziewaliśmy się to od J. K. M. otrzymać. Pokornie tedy i uniżenie Waszej Książęcej Mści naszego M. Pana prosimy, racz Wasza Książęca Mość nasz Miłościwy Pan wnieść miłościwą przyczynę swoją do Ich Mściow Panów senatorów i wszystkiej Rzptej, jako by na tej elekcji przy obieraniu Pana nam M., tak wolność narodu naszego ruskiego, jako i wiara nasza starożytna przez Krolów Ich M. uprzywilijowana i poprziężona uspokojona zostawała. A duchowni nasze przy wolnościach epariach i używaniu dóbr swoich, zdawna od świętobliwych na cerkwie święte nadanych, zostawali. Nie mniej też i w tem uniżoną prośbę swoją do Waszej Książęcej Mści naszego M. Pana wnosimy, któreśmy się już wszystkim W. Mściom naszym M. Panom naprzykryli to jest o podwyszeniu żołdu, o opatrzeniu suknamy, jako też i strony naprawy armaty, która się bardzo oszarpała abyśmy na oprawę onej i na odzież sługam, przy niej obecnie będącym, za miłościwą przyczynę Waszej Książęcej M. naszego M. Pana otrzymać co mogli. Oto wysztko uniżenie i pokornie Waszej Książęcej M. naszego M. Pana prosimy pewniśmy, że Wasza Książęca M. Pan nasz Miłościwy, poważając tak odważne zasługi nasze w Rzptej, miłościwie do wszystkiego skłonić się będziesz raczył. A my za dobre zdrowie i szczęśliwe panowanie Waszej Książęcej Mści W. M. naszego M. Pana, Pana Boga prosić i najniższymi posługami naszymi zasługować winni zostajemy. Z tym powtóre uniżone posługi nasze młściwej łasce Waszej Książęcej M. naszego M. Pana jako najpilniej oddajemy.

Datt w Kijowie 5 7bris, An 1632.

Waszej Książęcej Mści Pana naszego Miłościwego uniżeni sładzy Andrzej Hawryłowicz, starszy z Wojskiem Rzptej Zaporoskim.

Адреса: “Jaśnie Oświeconemu a nam wiele młściwemu Panu, Panu a Panu Jego Mści P. Krzystophowi Radziwiłłowi książęciu na Birzach i Dubinkach, hetmanowi polnemu koronnemu¹⁴ W. X. M. Panu, Panu nam Młściwemu należy”.

AGAD. – Archiwum Radziwiłłów V. – № 5077. – K. 1–2. Оригінал, засвідчений печаткою.

**1633, травня 2. Приль. – Лист гетьмана Війська Запорозького
Дороша Куцковича до гетьмана польного Великого князівства
Литовського князя Криштофа Радзивіла**

Jaśnie Oświecony Miłościwy Książę, Panie, Panie a Panie nasz Miłościwy!
Uniżone a we wsem powolne posługi nasze rycerskie miłościwej łasce Waszej Książęcej Mci Pana naszego Miłościwego jako najpilnej oddajemy. Ich Mcie pan Dziewałtowski, pan Balcerowicz i pan Zdzitowiecki, posłani od waszej książęcej mci do Wojska J. K. Mci Zaporowskiego, oddali nam pisanie Waszej Książęcej Mści, które wdzięcznie i mile przyjąwszy, z onego zrozumiałwszy, widząc taką potrzebę i gwałt Rzptej, radzibyśmy w tym jako się nam ludziom rycerskim a wiernym poddanym J. K. Mci i Rzptej godzi jako najspieszniej pomogli. Bóg widzi nieufna przyczyna i nie leniwość nasze do tego nas nie dopuszcza, tylko to jedna, że dalekość wielka z krajów tutejszych ku Smoleńsku, druga złe drogi, powodzie wielkie nastąpili z ciężarem trudno do przebycia, a krajami całymi swoją ziemię samibyśmy spustoszyli, puściwszy się. Z zimy mieliśmy rozkazanie od J. K. Mci i od J. Mci pana hetmana wielkiego koronnego, abyśmy się zniiosszy z jego mcią Panem Kamienieckim¹⁵ tych tu granic przestrzegali i gdy temu czas by miał być, z onych, że w ziemię nieprzyjacielką wstąpili. I teraz świeżo posyłani naszy, którzy z sejmu z Krakowa od J. K. Mci są odprawieni, dnia wczorajszego przybyli; wprawdzie listów jeszcześmy nie otwierali i nie wiemy, co w nich jest, bo u nas tego bez rady wszystkiego wojska uczynić się nie może. Na czas mały wini się wojsko skupi, zatrzymaliśmy postaćców Waszej Książęcej Mci, uniżenie prosimy, aby to Waszej Książęcej Mści nie obracało. Zrozumiałwszy z listów Jego K. Mci, zniiosszy się też z Jego Mcią Panem Kamienieckim, którądy się powrócić będziemy mieli, przez onych Waszej Książęcej Mci szyżej oznajmić nie zaniechamy. Teraz Ich Mść z między siebie jednego do Waszej Książęcej Mci wyprawują, którzy ustnie przed Waszej Książęcej Mcią, jako się mówiło szyrzej, opowie. Z tym powtórnie uniżone posługi nasze miłościwej łasce Waszej Książęcej Mści Pana naszego Miłościwego, jako najpilniej oddajemy.

W Przyly 22 aprilis A 1633.

Waszej Książęcej Mci Pana naszego Miłościwego uniżeni i powolni sładzy Dorosz Kuckowicz, hetman ze wszystkim Wojskiem J. K. Mci Zaporoskim.

Адреса: “Оświeconemu książęciu a Jaśnie Wielmożnemu panu, panu Książęciu Jego Mci Krzystophowi Radziwiłłowi na Birzach, Dubinkach, kasztelianowi wileńskomu, hetmanowi polnemu, koronnemu Wielkiego Księstwa Litewskiego, żyzmorskiemu, bystrzyckiemu, sejwejskiemu, poszerwińskiemu Mci W. W. staroście Panu, Panu a Panu naszemu Miłościwemu oddać”.

Примітка: “Od hetmana kozaków zaporowskich”.

AGAD. – Archiwum Radziwiłłów V. – № 7936. – K. 1–2. Оригінал, засвідчений печаткою.

КОМЕНТАРИ

1. Швидше всього, йдеться про київського ловчого Лаврентія Бережецького (*Boniecki A. Herbarz Polski. – Warszawa, 1889. – S. 168; Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. – Kórnik, 2002. – S. 33*).

2. У значенні: oddawali.

3. Йдеться про князя Василя-Костянтина Острозького, київського воєводу в 1559–1608 рр. (*Кетра Т. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej.* – Toruń, 1997. – S. 38, 236).

4. Йдеться про князя Януша Острозького, волинського воєводу в 1585–1593 рр. (*Яковенко Н. М. Українська шляхта. Волинь і Наддніпрянщина.* – К., 1993. – С. 277).

5. Йдеться про князя Януша Збараського, брацлавського воєводу в 1576–1608 рр. (*Яковенко Н. М. Українська шляхта.* – С. 299).

6. Українізм. Ужитий як еквівалент польського: w śnie.

7. Йдеться про Якуба Претвича, старосту теребовельського в 1562–1598 рр. (*Chłapowski K. Starostowie w Małopolsce.* – Warszawa, 1986. – Т. IV. – С. 14).

8. Йдеться про князя Олександра Вишневецького, старосту черкаського в 1580–1593 рр. (*Chłapowski K. Starostowie w Małopolsce.* – S. 148).

9. Йдеться про Казі Гірея, кримського хана в 1588–1596/97 і 1597–1608 рр. (*Podhorodecki L. Chanat Krymski...* – S. 309).

10. У сенсі: wspomnienie.

11. Йдеться про Флоріана Олешка (*Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій.* – Острог: Львів, 2002. – С. 149).

12. Йдеться про Марціна Казановського, галицького каштеляна в 1622–1631 рр. (*Urządnicy wojewódstwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy.* – Wrocław, 1987. – S. 44).

13. Швидше всього, йдеться про о. Теодора Гуменецького, київського городського суддю в 1633–1648 рр. (*Urządnicy wojewódstw kijowskiego...* – S. 55).

14. Уряду коронного гетьмана у Великому князівстві Литовському не існувало.

15. Йдеться про Олександра Пісочинського, каштеляна подільського в 1631–1635 рр. (*Urządnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy.* – Kórnik, 1998. – S. 69).